

«ЗОРОВА» ПОЕЗІЯ ІВАНА ВЕЛИЧКОВСЬКОГО ТА ОЛЕКСІЯ СОФІЄНКА: ТИПОЛОГІЧНІ ПАРАЛЕЛІ

У статті здійснено порівняльний аналіз формальних варіантів візуальної поезії Івана Величковського та Олексія Софієнка; схарактеризовано релігійно-філософську семантику в «зоровій» поезії митців; досліджено новаторські підходи Івана Величковського та Олексія Софієнка у творенні візуальної поезії. Об'єктом дослідження стали твори Івана Величковського та Олексія Софієнка. У процесі аналізу було здійснено спробу провести типологічні паралелі специфіки зорової поезії Івана Величковського та Олексія Софієнка. У результаті порівняльного дослідження формальних варіантів візуальної поезії митців з'ясовано, що спільною формою для них став паліндром, акровірш, одноголосний вірш. В Івана Величковського виявлено також ехо-вірш та абетковий вірш, а в Олексія Софієнка – тавтограми, тріолети й силуетні вірші. Сучасний поет використав новаторські для української літератури паліндромний анациклет, пантун та інші форми візуальної поезії.

Ключові слова: «зорова» поезія, візуальна поезія, паліндром, акровірш, тавтограма, тріолет, силуетний вірш, ехо-вірш, анациклет, пантун, абетковий вірш.

Постановка проблеми. «Зорова» поезія в українській літературі найяскравіше представлена трьома етапами: епоха бароко дала найповніше розвинену жанрову палітру візуальних віршів; 20-ті роки ХХ ст. з їх авангардними експериментами принесли поезомаллярство футуристів; певною мірою 60-ті, а впевненіше 80-ті та 90-ті роки ХХ ст. явили сучасний варіант зорової поезії. Природно, що етапи розвитку зорової поезії різняться. Спробуємо простежити, які спільні риси поєдну-

ють зразки візуалістики на різних етапах розвитку, зокрема епохи бароко та сучасності на прикладах творчості Івана Величковського та Олексія Софієнка. Загалом барокове мистецтво часто характеризують як просякнуте духовністю, занурене у сферу релігії. Сучасна «зорова» поезія тлумачиться більш широко: у ній помічають як тілесні мотиви, так і духовні, лише духовність дещо відрізняється від барокової – це не релігія, а мораль у широкому розумінні.

Аналіз останніх досліджень. Сьогодні на теоретичному та популяризаторському рівні найбільше публікацій про українську візуальну поезію підготував М. Сорока [6]. До порівняльного аналізу барокової та сучасної зорової поезії вдавались у своїх розвідках також В. Мельник [3], В. Поліщук [5] та інші. До поетичного доробку Олексія Софієнка в сучасних літературознавчих студіях звертаються В. Коваленко [2], В. Поліщук [5], Т. Назаренко [4]. Варто зауважити, що зорова поезія цього митця, як і його творчість загалом, залишається маловивченою. Праці щодо компаративного аналізу візуальної поезії Івана Величковського та Олексія Софієнка відсутні, що також підкреслює актуальність нашого дослідження.

Мета статті – проведення типологічних паралелей між зоровою поезією Івана Величковського та Олексія Софієнка.

Виклад основного матеріалу. Багато експериментальних форм поезії (паліндроми, омограми, акровірші) актуалізувалися в українській літературі в різний час. Оскільки предметом нашого дослідження є візуальна поезія бароко на прикладі творів Івана Величковського та сучасна візуальна поезія на прикладі творчості Олексія Софієнка, звертаємось до аналізу формальних варіантів віршів цих митців.

Досліджуючи твори зазначених авторів, слід назвати такі форми візуальної поезії: паліндроми, алітераційні вірші, акровірші, ехо-вірші, тріолети, одноголосні вірші та інші. З'ясуємо сутність кожного з видів і проведемо паралель між використанням цих форм Іваном Величковським та Олексієм Софієнком.

Найчастіше поети звертались до *паліндрома, або перевертня* (грецьк. palindromeo – той, що повертається) – це вірту-

озна віршова форма, в якій певне слово або віршовий рядок можна читати зліва направо і навпаки при збереженні змісту [7, с.59]. Паліндроми відомі світовій літературі дуже давно, особливо вони були поширені в Китаї. Іван Величковський називав паліндром «раком літеральним». Серед його творів знаходимо зразки паліндромної поезії:

*Анна во дар бо ім'я мі обдарованна,
Анна дар і мні сін міра данна,
Анна мі мати і та мі манна
Анна пита мя я мати панна...* [1, с.62]

Олексій Софієнко також звернувся до форми паліндрому. Серед його творів представлено такі різновиди паліндромної поезії: космологічний паліндром, паліндромне дерево, нестулиусті паліндрогени, паліндромні циклібри, міні-паліндромони, паліндромні свічі, гіперпаліндром та інші, наприклад:

*Він яро зорянів
До віч і віч, і вод...
Від Місяця – сім дів.
До Місяця – сім од.
Тут узір зрізу, тут.
І порух – у ропі.
Утому дум оту
І тучі січу ті...
І доведе воді
Дорога нагород:
Від Місяця – сім дів,
До Місяця – сім од* [7, с.146].

Так, серед акровіршів Олексія Софієнка знаходимо акровірші паліндромні, наприклад, «Чароорач»:

Сорт рос
Перечавив, а череп
І рута букв – в кубатурі
Віків...
У крок сіє іскорку
Чароорач,
А дорога – нагорода.

Козак висі вивісив казок

Раси писар.

Око он сяє яснооко

Вікам у чумаків... [7, с.169]

Окреме місце серед формальних варіантів візуальної поезії Олексія Софієнка займає *алітераційний вірш* – давньонімецький вірш, який ще називають «штабреймом», вживаний у давньонімецькій, англосаксонській та давньоісландській поезії (VIII–XIII ст.), в якому кожен віршовий рядок мав чотири наголоси, розмежовувався цезурою на два піввірші з довільною кількістю складів між наголосами. Обов'язкова вимога алітераційного вірша полягала в повторенні переднаголошеного приголосного звука на початку першого та другого піввірша, у застосуванні як вертикальної, так і лінійної алітерації. Алітераційний вірш, у якому всі слова починаються з одного звука, називається також тавтограмою (грецьк. *tautos* – однаковий і *gramma* – буква, запис) [7, 124]. Саме тавтограми знаходимо у творчості Олексія Софієнка. Прикладом варто назвати вірш «Осінь писанка»:

око
оковите
огнем оповите
осонцює оранжереї
огратованих оркестрів
отам отам олтарів окрай
окастої Осені око осіяння
олюднює оскарження обнов
оподаль офір оскаржує оповіді
оповіді окривавлених оновлень
о обітнице опріснених ойкумен
о Оранто оспіваних освячень
ось осамітнена омега омег
омиває оранжереї окраїн
отак олюднюються отак
оркестри охоронні
о Осені Осені
осіяння
око [7, с.152]

У творчості й Івана Величковського, й Олексія Софієнка знаходимо таку формальну варіацію візуальної поезії, як акровіш. Значна частина акровіршів українських поетів доби бароко, серед яких найпомітнішим є Іван Величковський, опублікована в збірниках «Аполлонова люття. Київські поети XVII–XVIII ст.» (Київ, 1982), «Українська література XVII ст.» (Київ, 1987) та ін. Серед акровіршів Олексія Софієнка знаходимо акровірші паліндромні, наприклад, наведений вище «Чароорач» [7, 169].

У творчості Олексія Софієнка серед зазначених різновидів знаходимо силуетні вірші, як, наприклад, вірші-свічки циклу «Семисвіччя», «Пасхальна писанка», «Осіньна писанка», «Писанка волі» та ін., цикл «Вірші-дерева», «Тече пісок» та інші.

Проводячи паралель між мотивами творчості Івана Величковського та Олексія Софієнка, зазначимо, що бароковий поет певною мірою тяжіє до світських мотивів. Це філософські картинки з повсякденного життя: «На скупого», «На лисого», «До жонатих», «Про жіночий розум», «Про грішників» та ін. Трапляються тут і біблійні сюжети («Вуж, Єва», «Адамова вимовка»), вічні теми («Смерть», «Про Бога і світ», «Тіло і душа»), а в кінці – «День страшного суду», як відповідь за людські гріхи. Іван Величковський звертається до релігійних мотивів у своїй «зоровій» поезії. Релігійно-філософською семантикою наповнений «жартовний» вірш Івана Величковського:

Остав молитву, дЂвство росли, злых чти, друже.

ЛЂность любви, сохраняй злость, лай добрых дуже [1, 24].

У пізнішій релігійній ліриці Івана Величковського проявляються традиційно християнські мотиви каяття за вчинки, за нестійкість перед мирськими спокусами, за потурання суто людським слабкостям.

Релігійно-філософська семантика є характерною рисою етичного імперативу ліричного героя й поезії Олексія Софієнка. Це, зокрема, гуманізм в його загальнолюдському сенсі, значним чином базований на вірі в Бога. У всій збірці поета «Співоча кров» стрижнево проходить релігійно-духовна складова як синонім людяності. Проходить у назвах віршів («Покрова», «Краса Господня», «Всевидящее око» та ін.), у чис-

ленних епіграфів із Біблії, в зоропоезії («Коріння віри»), у значній кількості строфі рядків, як, наприклад, у паліндромі «Мови дивом...».

Аналізуючи релігійно-філософську семантику в «зоровій» поезії Олексія Софієнка, окрему увагу звертаємо на цикл «Семисвіччя» (вірші-свічки). Це 6 фігурних віршів: «Мить свічі», «Народження свічі», «Летюча свіча», «Свіча в свічі», «Воскресна свіча» та «Рай – свіча». У цьому контексті варто також звернутись до циклу візуальних віршів поета «Клейноди вічності», до якого увійшли 7 віршів: «Коріння віри», «20-й вік», «Осінь писанка», «Мій голос самоти», «Зимова писанка», «У дзеркалі слова» та «Відлуння». У цих творах постає та осмислюється тема гріха й покаяння.

Про апокаліптичні наслідки гріховного життя говорить і Іван Величковський. Цікавими в цьому контексті є його «Минути». У «Минутах» із «Зегара» зло асоціюється в уяві Івана Величковського з якостями, прагненнями, звичками, діями насамперед сильних світу сього. Це – слава, багатство, честь, пияцтво, помпа, гордість, пиха, хвальба, високі думи, похлібство, пещоти, банкети, пиятики, служби, дружби, жарти, сміхи, утіхи, розкоші, скарби, ради, зради, хитрість, ошуканство, клямство, заздрість, ненависть, уroda, тілесна краса, мужність, сила, красномовство, удатність, справність, драпіжства, кривоприсяжства.

Проаналізувавши релігійно-філософську семантику візуальної поезії Івана Величковського та Олексія Софієнка, ми дійшли висновку, що творам поетів таких далеких і різних епох притаманні схожі мотиви. Такі мотиви є вічними: гріх і каяття, покарання, швидкоплинність життя, мотив смерті як неминучого закінчення всього живого.

Не можна оминати увагою питання новаторства барокового та сучасного поетів. Однією з найбільших заслуг поета є його розробка теорії та практики курйозного віршування, яке він назвав «штуки поетицкіє». Він узагальнив досягнення європейської та української курйозної поезії і створив спеціальну теоретичну працю з наведеними власними прикладами – «Млеко од овці пастору належне» (1691), яка разом

із латинськими поетиками стала основою для сучасної теорії зорової поезії.

Дуже плідно на ниві візуальної поезії попрацював Олексій Софієнко. Як колись Іван Величковський прагнув не тільки повторювати вже відомі з інших літератур поетичні форми, а й шукати-творити зовсім нові, так і Олексій Софієнко під цілою низкою віршових форм зазначає, що вони – «творча знахідка автора». Це, наприклад, паліндромний анациклет, паліндромний акровірш, нестулиустий пантун, нестулиуста тавтограма тощо).

Висновки. Отже, проаналізувавши «зорову» поезію Івана Величковського й Олексія Софієнка та провівши типологічні паралелі, ми дійшли висновку, що спільною формою для митців став паліндром, акровірш, одноголосний вірш. В Івана Величковського знаходимо також ехо-вірш та абетковий вірш, а в Олексія Софієнка – тавтограми, тріолети й силуетні вірші. Сучасний поет використав також новаторські для української літератури паліндромний анациклет, пантун та інші форми візуальної поезії. Івану Величковському та Олексію Софієнку притаманні схожі мотиви. Такі мотиви є вічними: гріх і каяття, покарання, швидкоплинність життя, мотив смерті як обов'язкового закінчення всього живого. Гуманізм митців базований насамперед на вірі в Бога. Іван Величковський та Олексій Софієнко були новаторами таких далеких і різних епох. Вони належать до тих митців української літератури, які не шукали нового змісту, розширюючи його чи подаючи під своїм поглядом. Натомість добирали традиційні теми високої поезії. Зате велику увагу віддавали формі, виявляючи тут немало майстерність та винахідливість, складаючи оригінальні твори.

Список використаної літератури

1. Величковський І. Твори / підготовка тексту і коментарі В. П. Колосової та В. І. Кречотня. Київ : Наук. думка, 1972. 192 с.
2. Коваленко В. Олексій Софієнко : біогр. довідка. Криничка : антологія творів письменників Черкащини для дітей та юнацтва : у 2 т. Черкаси, 2009. Т. 2. С. 182.
3. Мельник В. Катехізіс візуала. Вийшла антологія сучасної української зорової поезії. URL: <http://www.umoloda.kiev.ua/regions/66/164/0/23659/>. (дата звернення: 10.10.2018).

4. Назаренко Т. Поезографія: сучасна зорова поезія українською мовою. Київ, 2005. 204 с.

5. Поліщук В. Т. Про Олексія Софієнка та його поетичне слово (передмова). Софієнко О. Співуча кров. Черкаси : Вертикаль, 2013. С. 3 – 16.

6. Сорока М. Зорова поезія в сучасній українській літературі. Слово і Час. 1994. № 4/5. С. 71 – 76.

7. Софієнко О. Співуча кров : поезії. Черкаси : Вертикаль, видавець Кандич С. Г., 2013. 314 с.

Summary. Kachur M. «Visual» poetry Ivan Velichkovsky and Alexey Sofienko: Typological Parallels.

The article presents a comparative analysis of the formal variants of visual the poetry of John Velichkovsky and Alexey Sofienko; characterized by religious-philosophical semantics in the «visual» poetry of Mintsev; innovative approaches of Ivan Velichkovsky and Alexey Sofienko in the creation of visual poetry. The works of John Velichkovsky and Alexey Sofienko. In the process of analysis, an attempt was made to draw typological Parallels. The specifics of the visual poetry of Ivan Velichkovsky and Alexei Sofienko. In the result of a comparative study of formal variants of visual poetry Artists found that a common form was the palindrome, across, unanimous verse. Ivan Velichkovsky also found Echo poem and ABC verse, and Alexei Sofienko-tautograms, triolets and silhouette poems. The modern poet used innovative for Ukrainian literature the palindromic Ancelet, pantun and other forms of visual poetry.

Key words: «visual» poetry, visual poetry, palindrome, across, autogramme, Triolet, verse silhouette, Echo-verse, Ancelet, pantun, ABC verse.

Одержано редакцією – 5.09.2018 р.

Прийнято до публікації – 22.10.2018 р.